

ТВОРЧА СПАДЩИНА А. С. МАКАРЕНКА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито педагогічні ідеї А. С. Макаренка в контексті розвитку дошкільної освіти в Україні. Висвітлено основні пріоритети стосовно дошкільного дитинства у творчій спадщині видатного педагога, зокрема сімейне виховання, гра, праця, особистісний підхід. Закцентовано увагу на вченні А. С. Макаренка про батьківський авторитет, підготовку дітей до самостійного життя і трудової діяльності, зокрема через гру.

Ключові слова: А.С.Макаренко, творча спадщина, дошкільна освіта, гра, праця, сімейне виховання, особистісно-орієнтований підхід.

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної держави, її входження в єдиний європейський простір зумовлюють прогресивні зміни у стратегії розвитку національної системи дошкільної освіти. В умовах глобалізаційних змін на часі постає модернізація змісту дошкільної освіти, гуманізація її цілей та принципів, переорієнтація на розвиток особистості дитини як основний ресурс, що визначає поступальний рух суспільства.

Дошкільна освіта є самостійною системою, обов'язковою складовою освіти в Україні, яка гармонійно поєднує сімейне та суспільне виховання. Ця освіта як перша самоцінна ланка має гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити, збагачувати знання дитини необхідною якісною інформацією, допомагати їй реалізувати свій природний потенціал, орієнтуватися на загальнолюдські національні цінності, визначенні Базовим компонентом дошкільної освіти, що зумовлює необхідність вивчення та впровадження в освітній процес прогресивних ідей наших попередників, зокрема відомих педагогів та психологів.

Одним із важливих джерел розв'язання нових освітніх завдань є історико-педагогічний аналіз теорії і практики виховання підростаючого покоління. Це зумовило потребу звернутися до педагогічної спадщини А. С. Макаренка в пошуку шляхів розв'язання сучасних освітніх проблем дитинства. Прогресивні ідеї відомого педагога потребують переосмислення та висвітлення в контексті сучасних реалій дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Аналіз наукових досліджень з означеної теми свідчить, що значна кількість учених вивчала виховну, творчу та практичну діяльність А. С. Макаренка (В. Кумарін, В. Смаль, М. Кондаков, Г. Жураковський, М. Ніжинський, М. Ярмаченко та ін.). Його педагогічні ідеї стали предметом дослідження таких зарубіжних науковців, як Б. Бейкер (США), Дж. Данстен (Великобританія),

А. Левін (Польща), Е. Гюнтер, Г. Хіллг (Німеччина) та ін. Із позиції сучасних освітніх реалій спадщину А. С. Макаренка досліджували П. Лисенко, В. Моргун, І. Зязюн, М. Красовицький, Л. Крамущенко та ін. Серед низки досліджень ми виокремили питання щодо аналізу спадщини А. С. Макаренка з проблем дошкільного дитинства [1].

Мета статті – висвітлити педагогічні ідеї А. С. Макаренка у контексті розвитку дошкільної освіти в Україні, показати особливості організації дитячої гри, праці, сімейного виховання, розкрити принципи особистісно-орієнтованого підходу до дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антон Семенович Макаренко (1888–1939 рр.) – відомий педагог та письменник. Народився в м. Білопіль Сумського повіту Харківської губернії в сім'ї робітника-залізничника. Після закінчення Кременчуцького училища працював учителем у Крюківському, а потім Долинському (на Херсонщині) училищі. Із 1914 р. навчався в Полтавському вчительському інституті, який закінчив у 1917 р., отримавши золоту медаль за твір «Криза сучасної педагогіки». У 1919 р. переїхав до Полтави, де завідував початковою, а потім семирічною трудовою школою, працював у Полтавському губернському відділі народної освіти. У 1920 р. у с. Ковалівці поблизу Полтави організував трудову колонію для неповнолітніх правопорушників і став завідувати нею. Протягом 1928–1935 р. керував трудовою комуною ім. Дзержинського в Харкові, де було випробувано вискоєфективну систему виховання. Із 1935 р. – заступник начальника відділу дитячих колоній НКВС, а з 1937 р. – цілком поринув у громадсько-педагогічну та літературну діяльність [6].

Проблема загального формування особистісних якостей була центральною у творчій діяльності Макаренка-педагога. Він довів, що суспільна значущість кожного окремого індивіда у структурі цілісної людської спільності визначається насамперед тим, наскільки він здатний плідно долучитися до суспільно-політичного й соціально-економічного життя та як він підготовлений своїм соціумом до цього процесу, розпочинаючи з раннього та дошкільного віку [1].

У педагогічній спадщині А. С. Макаренка проблеми дошкільного дитинства розглядаються в контексті сімейного виховання, організації ігрової та трудової діяльності, особистісно орієнтованого підходу до дітей.

«Виховання дітей – найважливіше завдання нашого життя, – писав А. С. Макаренко. – Виховувати дитину правильно, нормально набагато легше, ніж перевиховувати. Правильне виховання з раннього дитинства – зовсім не така важка справа, як багатьом здається» [3, с. 260].

На думку А. С. Макаренка, важлива роль у цьому процесі належить сім'ї. Батьки повинні пам'ятати, що дитина – не лише їх власна радість, але й також майбутній громадянин, за якого вони несуть відповідальність. Передусім батьки самі повинні бути добрими громадянами та зберігати свою громадянську позицію в сімейному житті. Свою концепцію

сімейного виховання А. С. Макаренко описав у працях «Книга для батьків» та «Лекціях про виховання дітей», які педагог встиг прочитати по радіо, але в друкованому вигляді вони побачили світ уже після смерті автора. Коло проблем, що розглядаються в них досить широке: загальні умови сімейного виховання, виховне значення структури сім'ї та специфіка виховання однієї дитини, сімейний колектив та його особливості, роль батька й матері та їх авторитету у вихованні дітей, статеве виховання дітей, гра, праця та багато іншого [5].

Завданнями сімейного виховання було визначено формування трудових умінь і навичок, становлення культурної поведінки; а також статеве й економічне виховання дітей та молоді. А. С. Макаренко розробив зміст сімейного виховання та визначив такі його напрями, як організація сімейних справ і трудове виховання засобами правильно організованої гри. Педагог вказував на важливу роль вимоги у вихованні дітей і розглядав розпорядок дня як основу дисциплінованості.

А. Макаренко вважав, що «наші діти – це майбутні громадяни нашої країни й громадяни світу. Наші діти – це майбутні батьки й матері, вони теж будуть вихователями своїх дітей. Наші діти – це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, наші сльози, наша провина перед людьми, перед усією країною» [3, с. 260].

Вирішальним фактором сімейного виховання є виконання батьками їх громадського обов'язку перед суспільством. Батьки виховують дітей навіть тоді, коли їх немає вдома. «Як ви одягаєтесь, як ви розмовляєте з іншими людьми і як говорите про інших людей, як ви радієте, сумуєте, як ви поводитися з друзями і ворогами, як ви смієтесь, читаєте газету – усе це має для дитини велике значення» [3, с. 268].

Значним внеском у педагогічну науку є вчення Макаренка про батьківський авторитет, основою якого є життя і праця батьків. Він проаналізував різні типи авторитету (придушення, відстані, чванства, педантизму, резонерства, любові, доброти, дружби, підкупу).

Допомогу родині у вихованні дітей необхідно здійснювати через різні форми: випуск спеціальної літератури; короткострокові обов'язкові курси для батьків; надання матеріальної допомоги на виховання дітей; постійне спостереження за родиною та процесом виховання в ній; використання засобів впливу та заохочення в роботі з сім'єю [3].

У педагогічній системі Макаренка особливу роль відіграє трудове виховання дітей і молоді, їх підготовка до самостійного життя і практичної діяльності. Науковець зазначав, що трудове виховання потрібно починати ще в дошкільні роки. Трудова участь дітей у житті сім'ї повинна розпочинатися дуже рано і в доступній дітям формі – гри. З віком трудові доручення слід ускладнювати і відокремлювати від гри, оскільки праця не повинна перетворюватися в гру. Педагог радив батькам долучати дітей до постійних господарських справ, не робити за них те, що малята спроможні

зробити самі.

Видатний педагог зосереджував увагу своїх сподвижників на розвитку в дітей звички до трудового зусилля. А. С. Макаренко стверджував, що лінощі в дитини розвиваються у зв'язку з неправильним вихованням, тому необхідне поступове залучення дитини до праці, повільне пробудження в неї трудового інтересу. При цьому створена в сім'ї звичка до трудового зусилля буде успішно проявлятися й у колективній праці [3, с. 309].

Чимало уваги А. С. Макаренко приділив дитячій грі, надаючи їй важливого значення в житті дошкільника. Яка дитина в грі, такою вона буде і в роботі, коли виросте, зазначав педагог.

А. С. Макаренко вважав, що гра має для дитини таке ж значення, як для дорослого будь-яка «діяльність, робота, служба». Майбутній діяч, стверджував науковець, виховується насамперед в грі: «Вся історія окремої людини як діяча і працівника може бути представлена в розвитку гри й поступовому переході її в роботу» [3, с. 286]. Щоб керувати грою дитини та виховувати її в грі, батьки повинні добре розуміти, що таке гра і чим вона відрізняється від роботи. Макаренко справедливо зауважує, що в дітей дошкільного віку між грою і роботою немає значних відмінностей, як дехто думає. Хороша гра подібна до хорошої роботи. Кожна хороша гра передбачає насамперед робоче зусилля та зусилля думки. У зв'язку з цим батьки повинні скеровувати дитячу гру в правильне русло, стежити, щоб вона не ставала єдиним прагненням дитини не захоплювала її на шкоду громадській меті, а сприяла вихованню тих психічних і фізичних навичок, які необхідні для роботи [5].

Головне завдання дорослого в дитячій грі – домогтися того, щоб дитина справді гралася, творила, будувала, комбінувала, щоб не бралася за інші заняття, не закінчивши першого; щоб у кожній іграшці вбачала певну, потрібну для майбутнього, цінність, берегла її. Наголошуючи на величезному впливі гри на дитину дошкільного віку, Макаренко обґрунтував у своїх лекціях про виховання дітей низку найважливіших проблем щодо цього. Він розглядав методику гри, зв'язок між грою й роботою, форми керівництва дитячою грою з боку дорослих, а також здійснив класифікацію іграшок [4].

Розглядаючи питання методики гри, А. С. Макаренко стверджував, що у процесі гри діти повинні проявляти активність, відчувати радість творчості, естетичні переживання, відповідальність, а до правил гри ставитися серйозно. При цьому батьки і вихователі повинні цікавитися грою дітей. Не слід примушувати дітей повторювати тільки те, що роблять з іграшкою дорослі, а також «закидати» їх найрізноманітнішими іграшками.

Розглядаючи керівництво дитячими іграми, А. С. Макаренко наголошував на важливості комбінування індивідуальної та колективної ігор. Пізніше, коли діти дорослішають і починають гратися, гра повинна

проводитися організовано та за участю кваліфікованих педагогів.

У класифікації іграшок А. Макаренка послуговувався критерієм взаємозв'язку їх технологічної готовності з виховними та розвивальними можливостями, які виникають при використанні іграшок. Це дало підстави виокремити серед них такі три типи: готові іграшки (ляльки, машини та ін.), які ознайомлюють дитину з предметами навколишнього світу, розвивають уяву; напівготові іграшки (розрізні картинки, кубики, конструктори, розбірні моделі), що сприяють розвитку логічного мислення; іграшки-матеріал (пісок, глина, дерево, картон, папір), використання яких забезпечує творчу діяльність дитини.

Зважаючи на специфіку впливу різних типів іграшок на розвиток дитини А. Макаренко вважав за необхідне комбінувати їх та використовувати готові іграшки разом із саморобками, різними матеріалами.

Особистісні якості дитини формуються у процесі активної діяльності, яка на кожному віковому етапі є провідною. У дошкільному віці такою діяльністю є гра, що допомагає дитині в пізнанні навколишньої дійсності й дає змогу переноситися в чарівний світ фантазій.

Виховання дітей дошкільного віку педагог рекомендує здійснювати на основі особистісного підходу до дитини. Проведений ним науково-теоретичний аналіз свідчить, що головним елементом, ядром особистісно орієнтованого підходу у вихованні є перетворення дитини з об'єкта виховного процесу на його суб'єкт. Умова такого перетворення, на думку А. С. Макаренка, – певні внутрішні позиції педагога, а саме: справжній інтерес і повага до особистості дитини як до неповторного і перспективного явища світу; порівнювання розвитку особистості з попереднім її рівнем; активне використання методу позитиву в оцінці вчинків дітей; позитивно-емоційне сприйняття освітнього процесу як процесу розвиваючої комунікації вихованців і вихователів [5].

Особистісно орієнтований підхід у вихованні реалізується на основі таких принципів: значущості іншої людини; пробудження самоусвідомлення вихованця; продукування моральних знань; забезпечення свободи вибору; особистісного впливу вихователя.

Установлено, що в практичній діяльності й теоретичних пошуках А. Макаренка присутні яскраві зразки особистісно орієнтованого підходу, специфічні особливості якого цілком можуть бути орієнтиром для сучасних педагогів закладів дошкільної освіти. Видатний педагог визначив основні компоненти особистісно орієнтованого підходу в дошкільній освіті: підхід до кожної особистості з оптимістичною гіпотезою; уважне, дбайливе ставлення до дитини в суперечливих ситуаціях освітнього процесу; повага до людської гідності вихованця, ввічливість у поєднанні з педагогічним тактом; справедливість педагога у ставленні до дітей і самого себе; глибокий інтерес до дітей, їхніх найінтимніших проблем, духовного світу, готовність допомагати в найважчих і найскладніших ситуаціях.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Проблеми дошкільного дитинства у творчій спадщині А. С. Макаренка визначено в ракурсі підготовки майбутнього громадянина. Вихованню дітей дошкільного віку А. С. Макаренко надавав особливого значення, оскільки головні засади формування особистості людини закладаються до 5-ти років і становлять 90 % усього виховного процесу. Пріоритетами в освіті та вихованні вважав сімейне виховання, гру, працю, особистісний підхід до дитини.

А. С. Макаренко збагатив вітчизняну педагогіку, зокрема й дошкільну, новими ідеями, які практично реалізовував у власній виховній роботі. Його педагогічна спадщина пронизана почуттям відповідальності за майбутнє молодого покоління. Вона має принципове значення для розвитку теорії і практики світової та вітчизняної дошкільної освіти. Відкриття Антона Макаренка в педагогіці, випередили свій час, адже його ідеї та рекомендації мають неабияку цінність і в період модернізації дошкільної освіти в Україні.

Перспективи подальших розвідок щодо вивчення творчої спадщини А. С. Макаренка в контексті розвитку дошкільної освіти в Україні вбачаємо у використанні його ідей для реалізації освітніх ліній базового компонента дошкільної освіти, роботи із сім'єю тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С. 312-318.
2. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – К. : Знання, 2003. – 452 с.
3. Макаренко А. С. Книга для батьків / А. С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1972. – 335 с.
4. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1990 – 366 с.
5. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка: підручник / Т.Поніманська. – К. : Академвидав, 2015. – 448 с.
6. Ярмаченко Н. Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А. С. Макаренка / Н. Д. Ярмаченко. – К. : Рад. школа, 1992. – 191 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Artemova L. V. Istoriiia pedahohiky Ukrainy [History of Pedagogy of Ukraine] / L. V. Artemova. – K. : Lybid, 2006. – S. 312-318. (in Ukrainian)
2. Liubar O. O. Istoriiia ukrainskoi shkoly i pedahohiky : navch. posib. [History of Ukrainian School and Pedagogy: textbook] / O. O. Liubar, M. H. Stelmakhovych, D. T. Fedorenko. – K. : Znannia, 2003. – 452 s.

- (in Ukrainian)
3. Makarenko A. S. Knyha dlia batkiv [Book for Parents] / A. S. Makarenko. – K. : Rad. shkola, 1972. – 335 s. (in Ukrainian)
  4. Makarenko A. S. Metodyka vykhovnoi roboty [Methodology of Educational Work] / A. S. Makarenko. – K. : Rad. shkola, 1990 – 366 s. (in Ukrainian)
  5. Ponimanska T. Doshkilna pedahohika: pidruchnyk [Preschool Pedagogy: textbook] / T.Ponimanska. – K. : Akademvydav, 2015. – 448 с. (in Ukrainian)
  6. Yarmachenko N. D. Pedahohycheskaia deiatelnost y tvorcheskoe nasledye A. S. Makarenka [Pedagogical Activity and Creative Heritage of A. S. Makarenko] / N. D. Yarmachenko. – K. : Rad. shkola, 1992. – 191 s. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье раскрыты педагогические идеи А.С. Макаренко в контексте развития дошкольного образования в Украине. Освещены основные приоритеты относительно дошкольного детства в творческом наследии выдающегося педагога, в частности семейное воспитание, игра, труд, личностный подход. Акцентируется внимание на учении А.С. Макаренко о родительском авторитете, подготовке детей к самостоятельной жизни и трудовой деятельности, в частности посредством игры.

Ключевые слова: А.С. Макаренко, творческое наследие, дошкольное образование, игра, труд, семейное воспитание, личностно-ориентированный подход.

Abstract. The article deals with the pedagogical ideas of A. S. Makarenko in the context of development of preschool education in Ukraine. It is assumed that A. S. Makarenko enriched Ukrainian pedagogy, in particular, preschool, with new ideas, which practically realized in his own educational work; his pedagogical legacy is permeated with a sense of responsibility for the future of the younger generation. The main priorities for preschool childhood in the creative heritage of an outstanding teacher are highlighted, in particular, family education, play, work, personal approach. Nowadays Ukrainian pedagogy has a fundamental importance for the development of the theory and practice of world and Ukrainian preschool education.

The emphasis is made on the A.S. Makarenko's teaching on parental authority, preparation of children for independent living and work activity, in particular through the game.

Key words: A.S. Makarenko, creative heritage, pre-school education, game, labor, family education, person-oriented approach.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2018